

УДК 930.1(477)-058.243«1946-1965»

РАДЯНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х рр. ПРО КУЛЬТУРНО-ТЕХНІЧНИЙ РІВЕНЬ ПОВОЄННОГО РОБІТНИЦТВА УРСР (1946-1965 рр.)

Дмитро Нефьодов

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: dmitr-nefyodov2@yandex.ru; nefyodovdv@gmail.com

У середині 1960-х рр. у зв'язку зі створенням нової Програми КПРС і перманентним процесом гуманізації всіх сфер суспільного життя, що почалася після ХХ з'їзду партії, у науковому середовищі спостерігався розквіт плюралізму наукових поглядів (саме собою, які не виходили за рамки радянської матриці). Актуалізації робітничої тематики у значній мірі сприяв адміністративний фактор – у 1967 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про заходи щодо подальшого розвитку суспільних наук і підвищенню їхньої ролі у комуністичному будівництві», в якій вказував, що розробка проблем, пов'язаних з діяльністю робітничого класу є однією з актуальних завдань історичної науки. Однак внаслідок провалу економічних реформ О. Косигіна та чехословацької кризи 1968 р., брежнєвським керівництвом остаточно обрано курс на консервацію усталених суспільно-політичних порядків, відновлення жорсткого контролю над суспільством шляхом зміцнення становища партійно-державної номенклатури.

Залякування вчених, примушування їх до зречення від «хибних» поглядів відбувалося методами «проробок» на зборах партійних організацій, трудових колективів, на наукових конференціях. Результатом, як правило, ставало «каяття» «обвинувачуваного» з визнанням «помилки». Як слушно зазначає історіограф В. Яремчук, такий підхід призвів до майже 100% інтеграції істориків у радянську систему. Нечисленність виявів антирежимного протесту серед українських радянських істориків навіть у сфері професійної діяльності (не кажучи про політичні акції) підтверджують даний умовивід.

У роботах радянських дослідників, які спеціалізувалися на робітничій тематіці, одне з центральних місць стало займати завдання довести провідну роль робітничого класу у радянському суспільстві, розкривалися об'єктивні та суб'єктивні чинники, що визначали роль робітничого класу, його значення у

зростанні економічного, науково-технічного потенціалу суспільства, підйомі матеріального добробуту людей. Відзначено, що робітники є цементуючою силою процесів інтернаціоналізації, суспільного життя, сприяли процесам соціального зближення. Проводилася думка, що роль робітників неухильно підвищувалася по мірі розвитку суспільства.

Дані положення, цифрові та фактичні дані, які підбиралися для їх підкріплення, заповнювали практично всі роботи узагальнюючого характеру про робітничий клас. Питання про те, якою мірою реалізується накопичений робітниками соціальний потенціал по суті навіть не ставилося. Замовчувалися негативні явища у суспільстві й у середовищі робітників. Вивчення реальної ролі робітників, їх історичного місця у суспільстві підмінялось догматичними формулами та схемами.

Мета статті полягає у дослідженні радянської історіографії другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. щодо з'ясування культурно-технічного рівня повоєнного робітництва УРСР (1946-1965 рр.).

Різні аспекти, опосередковано тотожні з предметом нашого дослідження, містяться у роботах В. Павленка [8], Ю. Лаєвської [6], Ю. Ніколайця [7], О. Додонова [5].

Розпочата дискусія, метою якої стало уточнення меж самого поняття, привернула увагу економістів, філософів, істориків. У ході її виділилася точка зору тих авторів, які звузили аспект дослідження та кількість ознак поняття «культурно-технічний рівень». В їх роботах розглядаються питання загальної освіти, технічних знань, виробничого досвіду та професійної підготовки. Однак при аналізі конкретних даних ці автори простежують процеси взаємовпливу професійно-технічних і морально-політичних чинників. Прикладом такого підходу може служити монографія «Соціальний розвиток робітничого класу СРСР» [13]. Автори вживають термін «культурно-технічний рівень робітничого класу»

як синонім виробничої кваліфікації робітників і сукупності всіх її елементів і передумов (досвіду, знань, загальної культури). Дослідники розглядають прогрес виробничої кваліфікації робітників у формі розвитку у них здібностей до праці все більшої складності, причому у структурі праці істотно зростає питома вага розумової діяльності, роль самостійного прийняття рішення. Як вірно визначили вчені, розвиток цих здібностей обумовлено підвищенням рівня (збільшенням обсягу) їх професійної підготовки (як первинної, так і в формах підвищення кваліфікації та навчання новим професіям), виробничого досвіду, спеціальних знань більш широкого профілю, загальної культури (у тому числі у формі загальної освіти) [13, с. 67]. Таке авторське тлумачення виключає можливість прямого розгляду політичних аспектів поняття.

Частина дослідників запропонувала виділити з поняття «культурно-технічний рівень» самостійні проблеми: підвищення культурного рівня та професійно-технічна підготовка. Так, В. Єжов у своєму виступі на науковій сесії, організованій АСН при ЦК КПРС й Інститутом історії АН СРСР у травні 1967 р., запропонував застосовувати не універсальну формулу «культурно-технічне зростання», а говорити про підвищення культурного рівня, включаючи загальноосвітню підготовку та про ступінь професійно-технічної підготовки як про самостійні процеси [2, с. 266].

Дослідник І. Ворожейкін підкреслив вплив продуктивних сил і суспільної свідомості на зростання культурно-технічного рівня та назвав у числі обов'язкових ознак рівень освіченості, професійної підготовки та загальної культури. Вчений визначив, що перераховані ознаки багато у чому залежать від соціального ладу суспільства і тим самим припускають аналіз не тільки професійно-технічних показників культурно-технічного рівня робітника, але і певних рис його суспільної свідомості [3, с. 120]. В іншій роботі історик разом з іншим дослідником С. Сенявським зробили спробу узагальнити наявні у радянській історіографії судження за змістом поняття «культурно-технічний рівень». Вони виділили дві крайні позиції, що трактують поняття вузько та розширено, і відзначили, що обмежувати дане поняття лише виробничою стороною його розвитку недостатньо [4, с. 136].

У роботах дослідника О. Смирнова [11; 12], присвячених комплексному аналізу розвитку робітників промисловості СРСР у післявоєнний період, конкретно-історичний аналіз

зрушень у культурно-технічному рівні ведеться по комплексу показників, що характеризують загальну та спеціальну освіту, трудові та культурні навички, професійну підготовку, а також елементи суспільної свідомості (трудова, творча та громадська активність) [12, с. 39].

Одним з головних напрямків культурно-технічного зростання робітничого класу, на думку переважної більшості радянських дослідників, стало підвищення загальноосвітніх, професійно-технічних та економічних знань [9, с. 157]. Як об'єктивно позначив історик І. Жукова, прогрес науки і техніки залежить від підготовленості робітників до вирішення завдань виробництва, що постійно ускладнюється, у тому числі, підвищення рівня освіти [1, с. 85].

Дослідник О. Смирнов зазначив, що оцінюючи загальноосвітню підготовку робітників повоєнного часу, слід мати на увазі, що вона не вступала у протиріччя з існуючою технічною базою. Рівень розвитку цієї бази багато у чому ще перебував на стадії простих механізмів, управління якими здебільшого базується на виробничому досвіді та професійній вправності. Інше становище склалося у 1950-х рр., коли набрав темпи науково-технічний прогрес. У зв'язку з цим, як констатував вчений, рівень освіти робітника перетворився на важливий компонент підвищення культурно-технічного рівня [12, с. 283].

За підрахунками дослідника В. Романцова, за період з 1952 по 1959 рр. питома вага робітників, що не мали початкової освіти, скоротилась майже вдвічі, на $\frac{1}{4}$ зменшилась кількість осіб з освітою за чотири-сім класів, а частка робітників з неповною середньою та більш високою освітою зросла до 51,4% [10, с. 128]. Саме вони склали найбільший загін робітничого класу УРСР. На початок 1959 р. робітники України посідали серед національних загонів робітничого класу СРСР одне з перших місць за рівнем загальноосвітньої підготовки. З кожної тисячі робітників УРСР вищу, середню та неповну середню освіту мали 456 чол. (у цілому по СРСР – 386 чол., по РРФСР – 370 чол.) [10, с. 130].

Велике значення при оцінці рівня загальної підготовки робітників радянські історики приділяли системі вечірньої та заочної освіти, яка стала основним каналом отримання середньої освіти для працюючої молоді. За підрахунками дослідників, якщо у 1950/1951 навчальному році у системі вечірніх і заочних шкіл навчалось 1438 тис. чол., то у 1960/1961

навчальному році 2770 тис. чол. [9, с. 161]. Дослідивши підйом культурно-технічного рівня робітників металургійної промисловості УРСР у період 1959-1965 рр., історик К. Черних констатувала, що в означений період на великих металургійних підприємствах відкриті підготовчі курси, консультаційні пункти, створені вечірні факультети та відділення. Це сприяло зростанню числа робітників, які отримували середню та вищу освіту. За підрахунками дослідника, за семиріччя кількість студентів вузів, учнів без відриву від виробництва металургійних професій збільшилася у 3,2 рази, а учнів технікумів – у 1,2 рази [14, с. 9].

У роботі К. Черних розглядається дієвість нових форм підвищення культурно-технічного рівня робітників, які виникли у досліджуваній період, таких як школи майстрів, школи комуністичної праці, заводів-вузів, загальнотехнічні факультети. Історик зосередила свою увагу на тому, що навчання робітників на підприємствах не обмежувалося програмою технічного мінімуму, а включало елементи інженерно-технічних знань. Підготовка робітничих кадрів на виробництві проводилася в основному шляхом індивідуально-бригадного навчання. Автор детально проаналізувала різні форми підвищення кваліфікації робітників, що застосовувалися у досліджуваній період. Важливе значення, як доводить К. Черних, мала така форма підвищення кваліфікації, як виробничо-технічні курси, де робітники отримували не тільки спеціальні, але й загальнотехнічні знання. У програмах курсів з основних металургійних професій більше половини навчального часу відведено на вивчення предметів, що розширюють технічний кругозір робітників. Дослідницею підраховано, що тільки у 1965 р. виробничо-технічні курси закінчило близько 12 тис. робітників провідних професій металургійних підприємств УРСР [14, с. 10].

Таким чином, починаючи з другої половини 1960-х рр. радянські дослідники велику увагу почали приділяти такій комплексній підтемі як підвищення культурно-технічного рівня робітників. Помітно змінилася методика вивчення питання, стало менше повторення висновків економічних або філософських

робіт, збільшилися спроби інтегрувати дані суміжних наук, виявити фактори, що впливають на зростання культурно-технічного рівня. Тому предметом вивчення стають такі характеристики робітника як освіта, кваліфікація, дисципліна, якість праці, змагання, раціоналізаторство та громадська активність. На жаль, багато складних проблем і протиріч культурно-технічного рівня робітничого класу не отримали належного висвітлення. Увага концентрувалася на досягненнях якісного зростання. При цьому тенденції, властиві окремим загонам робітників, нерідко поширювалися на весь робітничий клас.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальные проблемы истории советского рабочего класса: сб. ст. / Ред. кол.: А.Ф. Смирнов (гл. ред.) и др. Москва: Мысль, 1975. 221 с.
2. Вопросы историографии рабочего класса СССР: сб. ст. / Ред. кол.: М.П. Ким (гл. ред.) и др. Москва: Мысль, 1970. 327 с.
3. Ворожейкин И. Е. Очерк историографии рабочего класса СССР. Москва: Политиздат, 1975. 287 с.
4. Ворожейкин И. Е., Сенявский С.Л. Рабочий класс – ведущая сила советского общества. (Вопросы методологии и историографии). Москва: Мысль, 1977. 374 с.
5. Додонов О. Ф. Нове бачення періодизації історії радянського робітничого класу і його історіографії // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини. Вип. 8. Запоріжжя: Просвіта, 2002. С. 67-74.
6. Лаєвська Ю.В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми: дис... к. іст. н.: 07.00.06. Донецьк, 2008. 218 с.
7. Ніколаєць Ю.О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років: українська історіографія: дис... д. іст. н.: 07.00.06. Київ, 2008. 481 с.
8. Павленко В.М. Формирование культурно-технического уровня рабочего класса (из практики работы Компартии Украины в 60-е – 80-е гг. XX в.): историография: автореф. дис... к. ист. н.: спец. 07.00.01 «История общественных движений и политических партий». Киев, 1991. 24 с.
9. Партия и рабочий класс в условиях строительства коммунизма / [К.И. Суворов, И.И. Грошев, И.Г. Рябцев, А.Ф. Юденков]. Москва: Мысль, 1973. 303 с.
10. Романцов В.О. Робітничий клас Української РСР (1946-1970 рр.). Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. 219 с.
11. Смирнов А.В. Главный источник нашей силы. Рабочие промышленности СССР. 1945-1970 гг. Москва: Мысль, 1984. 200 с.
12. Смирнов А.В. Рабочие промышленности СССР. 1945-1970 гг.: дис... д. ист. н.: 07.00.02 «История СССР». Иваново, 1984. 444 с.
13. Социальное развитие рабочего класса СССР / [Э.В. Клопов, В.Н. Шубкин, Л.А. Гордон и др.]. Москва: Наука, 1977. 287 с.
14. Черных Е.В. Подъём культурно-технического уровня рабочих металлургической промышленности Украинской ССР в 1959-1965 гг.: автореф. дис... к. ист. н.: 07.00.02 «История СССР». Днепропетровск, 1971. 22 с.

Нефьодов Дмитро Радянська історична наука другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. про культурно-технічний рівень повоєнного робітництва УРСР (1946-1965 рр.)

Автор ставить за мету дослідити радянську історіографію другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. по проблемі вивчення культурно-технічного рівня повоєнного робітництва УРСР (1946-1965 рр.). Встановлено, що починаючи з другої половини 1960-х рр. радянські дослідники велику увагу почали приділяти такій комплексній підте-

мі як підвищення культурно-технічного рівня робітників. Помітно змінилася методика вивчення питання, стало менше повторення висновків економічних або філософських робіт, збільшилися спроби інтегрувати дані суміжних наук, виявити фактори, що впливають на зростання культурно-технічного рівня. Тому предметом вивчення стають такі характеристики робітника як освіта, кваліфікація, дисципліна, якість праці, змагання, раціоналізаторство та громадська активність. На жаль, багато складних проблем і протиріч культурно-технічного рівня робітничого класу не отримали належного висвітлення. Увага концентрувалася на досягненнях якісного зростання. При цьому тенденції, властиві окремим загонам робітників, нерідко поширювалися на весь робітничий клас.

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, повоєнна відбудова, історіографія, культурно-технічний рівень

Нефёдов Дмитрий Советская историческая наука второй половины 1960-х – первой половины 1980-х гг. про культурно-технический уровень послевоенного рабочего класса СССР (1946-1965 гг.)

Автор ставит целью исследовать советскую историографию второй половины 1960-х – первой половины 1980-х гг. по проблеме изучения культурно-технического уровня послевоенного рабочего класса СССР (1946-1965 гг.). Установлено, что начиная со второй половины 1960-х гг. исследователи большое внимание стали уделять такой комплексной подтеме как повышение культурно-технического уровня рабочих. Заметно изменилась методика изучения вопроса, стало меньше повторений выводов экономических или философских работ, увеличились попытки интегрировать данные смежных наук, выявить факторы, влияющие на рост культурно-технического уровня. Поэтому предметом изучения становятся такие характеристики рабочего как образование, квалификация, дисциплина, качество труда, соревнование, рационализаторство и общественная активность. К сожалению, многие сложные проблемы и противоречия культурно-технического уровня рабочего класса не получили должного освещения. Внимание концентрировалось на достижениях качественного роста. При этом тенденции, присущие отдельным отраслям рабочих, нередко распространялись на весь рабочий класс.

Ключевые слова: СССР, рабочий класс, послевоенное восстановление, историография, культурно-технический уровень

Nefyodov Dmytro Soviet historical science of the second half of the 1960s – early 1980s concerning the cultural and technical level of the Ukrainian SSR postwar working class (1946-1965)

The author aims to study the Soviet historiography of the second half of the 1960s – early 1980s concerning the issue of cultural and technical level of the Ukrainian SSR postwar working class (1946-1965). It has been established that starting from the second half of the 1960s Soviet researchers began to pay great attention to such complex subtopic as the development of workers' cultural and technical level. The methodology for the study of the issue altered appreciably, conclusions from the same economic or philosophical works became lesser, the number of efforts to integrate data of related sciences and identify the factors influencing the growth of cultural and technical level increased. Therefore, the subject of the study is represented by such worker's characteristics as education, skills, discipline, quality of work, competition, efficiency drive and social activity. Unfortunately, many complex problems and contradictions of cultural and technical level of the working class did not receive adequate coverage. The attention was focused on achieving the qualitative growth. This tendency, inherent in some sections of workers, often extended to the entire working class.

Keywords: Ukrainian SSR, working class, postwar reconstruction, historiography, cultural and technical level

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 16.07.2017 р.